

Boško MARIJAN

GRADINA U OŠANIĆIMA – TRANSFORMACIJA PRAPOVIJESNOGA GRADINSKOG U URBANO NASELJE

UDK 903.4"638":728"652">(497.6 Ošanići)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16.07.2011.

Odobreno: 16.08. 2011.

Boško Marijan

Filozofski fakultet Osijek

Lorenza Jäger 9

HR – 31000 Osijek

e-mail: bmarijan@ffos.hr

U članku se govori o razvoju naselja na Gradini u Ošanićima kod Stoca tijekom prapovijesti i njegovoj transformaciji u urbano naselje i središte ilirskih Daorsa u zadnjim stoljećima pr. Kr. Riječ je o naselju gradinskoga tipa karakterističnome za prapovijesna razdoblja koje u svojem rasteru sadrži dvije osnovne cjeline: dobro branjeni gradinski položaj na najvišim kotama te podgradinske terasaste padine. Istaknuti gradinski prostor imao je prvorazredno javno značenje u obrambenom, upravno-administrativnom, sakralnom ili religijskom smislu dok su prisojne terasaste padine uglavnom služile kao stambeni i obrtničko-gospodarski prostor naselja. Dakle, može se govoriti o shemi 1+1 u organizaciji prapovijesnih gradinskih naselja prototipski zastupljenoj i na Gardini u Ošanićima.

Ta shema 1+1 iz prapovijesne faze razvoja naselja zadržana je i uklopljena u novi tip naselja u posljednja tri stoljeća pr. Kr. kada je na Gradini u Ošanićima došlo do značajnijih promjena. Pod snažnim grčko-helenističkim utjecajem tada se toj formuli pridodaje novi dio naselja, predgradinski prostor ispred megalitskih obrambenih zidina na zaravni Banje, a cjelokupni prostor gradine, odnosno akropole i podgradinskih padina, aktualan u prapovijesti, dobiva novi izgled, nove sadržaje i novu organizaciju prostora. Sada se može govoriti o urbanome rasteru po načelima grčke gradogradnje i urbanizacije u shemi 1+1+1.

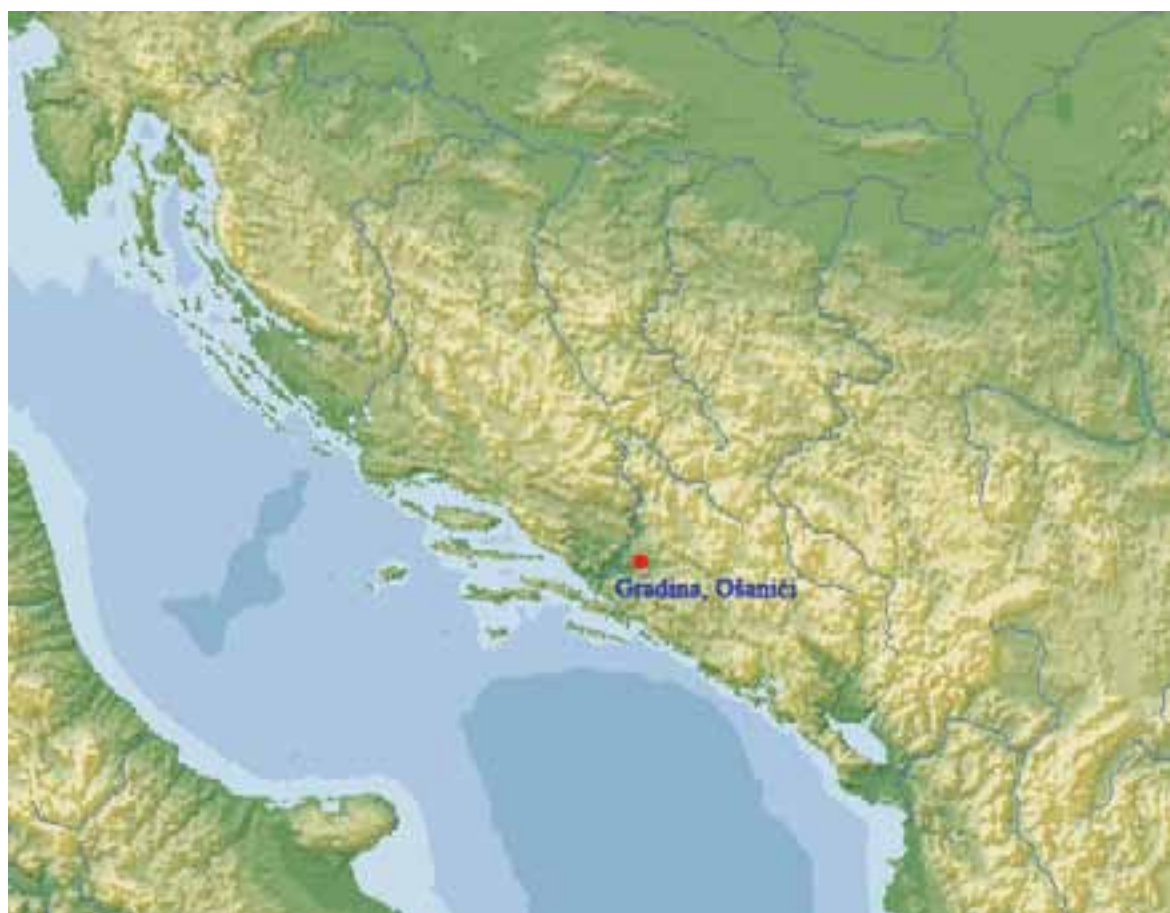
Ključne riječi: Gradina u Ošanićima, naselje gradinskoga tipa, grčka gradogradnja i graditeljstvo, urbanizacija, prapovijest, helenističko doba

Značajne spoznaje o razvoju kulture u završnim fazama prapovijesti, u protopovijesno i ranoantičko doba ne samo u stolačkom kraju nego i na većem dijelu istočne Hercegovine u zaleđu istočnojadranske obale, odnosno teritoriju ilirskih Daorsa, dala su dugogodišnja istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca (sl. 1). Premda je nalazište identificirano i ukratko opisano potkraj 19. stoljeća u prvim godinama djelovanja Zemaljskoga muzeja u Sarajevu (Hörmann-Radimský 1892, 40-46) prošlo je više od pola stoljeća da bi Đuro Basler aktualizirao, geodetski snimio i prezentirao velebne zidine i neke istaknute nalaze na Gradini u Ošani-

ćima (Basler 1955, 79-94; Basler 1971, 333-336). Ipak, prva arheološka istraživanja poduzima Zdravko Marić 1963. godine te, s prekidima, istražuje gotovo dva desetljeća (Marić 1973, 173-235; Marić 1973a, 237-255; Marić 1973b, 109-136; Marić 1975, 103-110; Marić 1977, 5-99; Marić 1979, 23-113; Marić 1997, 79-95). Pod vodstvom Brunislava Marijanovića istraživanja su nastavljena 1982. i 1984. godine (Marijanović 1984, 11-22) te Boška Marijana od 1988. do 1991. godine (Marijan 1999, 73-91; Marijan 2001, 7-29; Marijan 2005, 87-112).¹

¹ Za projekt „Helenistički urbani kompleks na Gradini u Ošanićima kod Stoca“ bilo je predviđeno petogodišnje istraživanje od 1988. do 1992. godine.

Sl. 1: Gradina u Ošanićima kod Stoca na karti

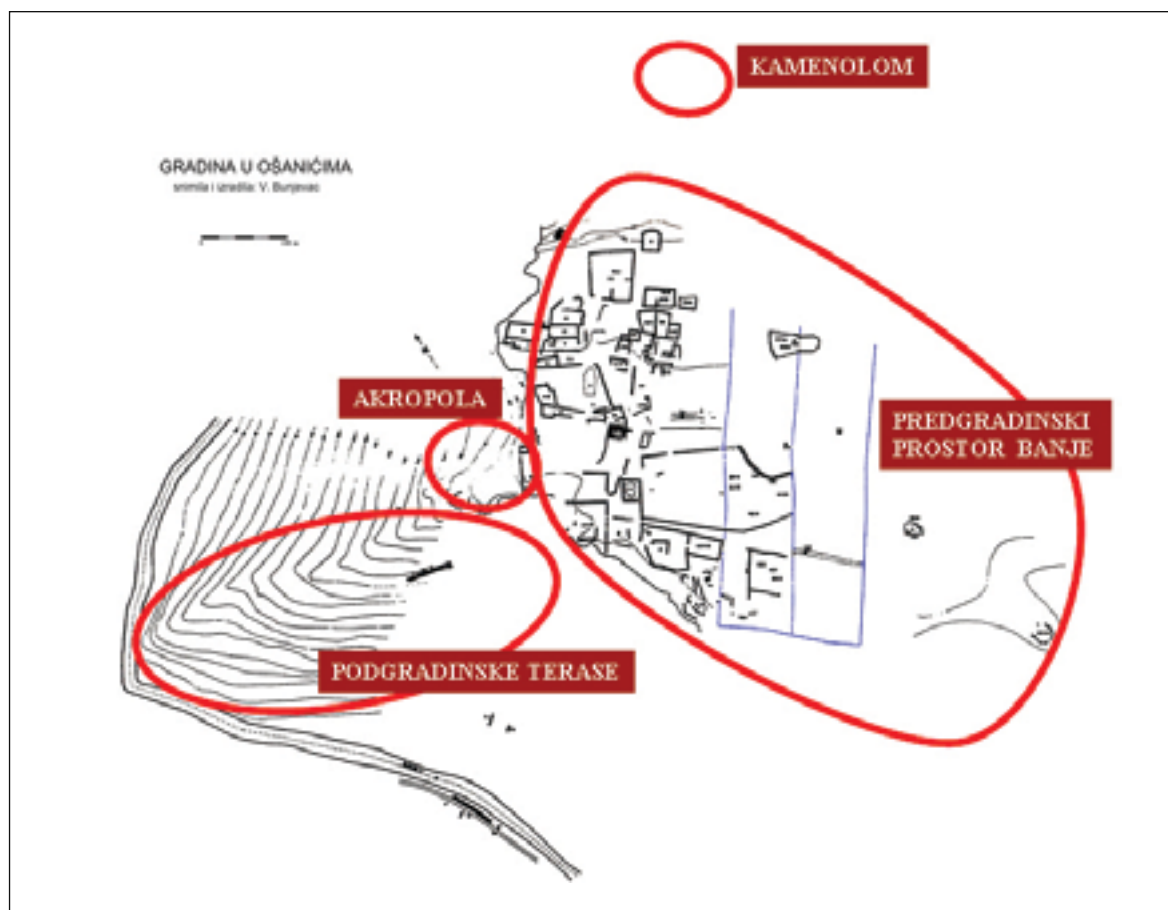
Ako su istraživanja Z. Marića najvećim dijelom bila koncentrirana na akropolu², a B. Marijanovića na Veliku gomilu na akropoli, recentna arheološka istraživanja, vršena od 1988. do 1991. godine, bila su usmjerena na nekoliko mikrolokacija (voditelj istraživanja B. Marijan), prije svega na predakropolski prostor, odnosno zaravan Banje, ali i u podnožje Gradine odnosno akropole i na njezine terasaste padine prema potoku Radimlji te na megalitski zid s istočne pristupačne strane akropole kada su istražena druga gradska vrata (Marijan 2005, 87-112). Istraživanje naselja na zaravni Banje je posebno vrijedno, a ostatci daju sliku rastera do tada neistraženih dijelova aglomeracije iz najmlađe naseobinske faze na Gradini u Ošanićima. Može se govoriti o primjeni grčke gradogradnje na principima urbane organizacije naselja, a otkriven je zanimljiv i znakovit pokretni arheološki materijal. U svakom slučaju, danas možemo govoriti o tri naseobinske cjeline na Gradini u Ošanićima u zadnjoj (helenističkoj) fazi, a to su: gradina ili akropola, podgradinske terase te predgradinski sklop na zaravni Banje. Aglomeraciji na Gradini u Ošanićima pripada i kamenolom (sl. 2).

Gradina u Ošanićima kod Stoca dugo je korištena kao životni prostor, najkasnije od ranoga brončanog doba, kako je posvjedočio pokretni arheološki materijal

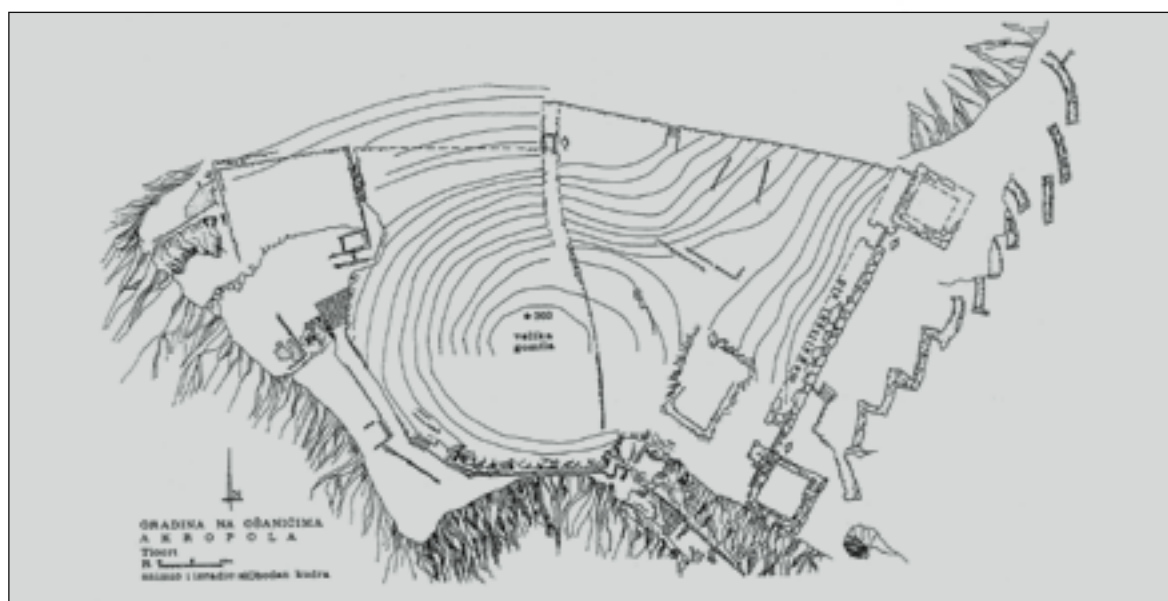
(Marić 1977, 38, 44-45, T.XXXV,1-11; T.XXXVI,1-18; T.XXXVII,1-16; Cambi 1993, 41). Međutim, u posebno zanimljivim događajima u zadnjih pet stoljeća stare ere zbivaju se najznačajniji procesi u organizaciji toga životnog prostora gledano iz aspekta transformacije ruralnoga gradinskoga u urbani koncept naselja. Tako 5. i 4. stoljeće čine vrijeme sve snažnijih mediteranskih utjecaja (Marijan 2001a, 102) dok se vrijeme od konca 4. do 1. st. pr. Kr. u istočnoj Hercegovini može smatrati dobom *ilirskoga helenizma* (Marić 1985, 47) kada je Gradina u Ošanićima preplavljena grčko-helenističkim elementima, a teritorij ilirskih Daorsa u potpunosti uključen u mediteranski civilizacijski krug. Ta rana antička faza ili vrijeme posljednja tri stoljeća pr. Kr. izvanredno je, dakle, zastupljena upravo na Gradini u Ošanićima kod Stoca, a utjecaj grčko-helenističke kulture moguće je pratiti preko elemenata urbanizacije i graditeljstva, tipova materijalne kulture kao i pojedinih elemenata duhovne kulture.

Prvu cjelinu ili najistaknutiji i najbolje branjeni dio aglomeracije čini zapravo gradina u pravom smislu, odnosno ono što se u literaturi najčešće podrazumijeva pod tim pojmom (Cambi 1993, 43). Dakako, u protoantičko ili ranoantičko, odnosno helenističko vrijeme,

² Uz stanovitu rezervu i na ovom mjestu upotrijebljen je termin akropola za dominantni dio Gradine u Ošanićima jer je to, bez obzira na njegovo izvorno značenje, geografsko i kulturno porijeklo, ipak, termin koji najviše odgovara, naročito za vrijeme helenističke faze naselja (Suić 1976, 77-78; Marić 1977, 6 i d.; Marijanović 1984, 11 i d.; Cambi 1993, 43).

Sl. 2: Gradina u Ošanićima – nasebinske cjeline

Sl. 3: Gradina u Ošanićima – akropola

taj dio naselja odgovara, kako je već rečeno, terminu akropola u formalnom i sadržajnom smislu. Upravo na gradini ili središnjem akropolskom prostoru bit će smješteni najvažniji i najreprezentativniji objekti javnoga, zacijelo vjerskoga i upravno-administrativnoga karaktera tijekom prapovijesti, ali i u helenističko doba (Marić 1973, 177-182; Marić 1977, 7 i d.; Cambi 1993, 43; Marijan 2001, 9-13). Akropola ili gradina u aglo-

meraciji na Gradini u Ošanićima je najmanja nasebinska cjelina veličine 146 x 60 m, ali je njezino značenje u funkcioniranju naselja bilo golemo kako u prapovijesti tako i u helenističko vrijeme (Marić 1977, 29-30; Cambi 1993, 45).

Danas je, međutim, bez obzira na materijalne potvrde pokretne građe, teško govoriti o sadržajima ili zdanjima koja su bila podignuta na gradini/akropoli u

Sl. 4: Gradina u Ošanićima – megalitski zid

prapovijesno doba jer su ona uglavnom bila poništena kasnijim (helenističkim) gradnjama. Od javnih objekata profanoga i sakralnoga karaktera najznačajnije gradnje na akropoli u helenističko doba svakako su megalitski zid u obrambenom sustavu s dvoja gradska vrata i dvije kule postavljen s najpristupačnije istočne strane (sl. 3), zatim gradnja gradskih prometnica, hrama, svetišta, cisterni i drugih objekata (Marić 1973, 177-184; Marić 1977, 7-38; Cambi 1993, 46-47). Ali, i u tom najmanjem naseobinskom prostoru, gradnja novih sadržaja u zadnja tri stoljeća pr. Kr. nije potpuno poništila neke dijelove naslijeđene iz prethodnih razdoblja, a karakteristične za gradinske sustave u prapovijesti. Riječ je, ponajprije, o Velikoj gomili smještenoj na najvišoj koti u samome središtu akropolskoga prostora (sl. 3), odnosno o *limitnome tumulusu* koji je u prapovijesti mogao biti u službi obrane naselja kao osmatračnica ili poslužiti za pokapanje istaknutih članova zajednice, imati kultno ili vjersko značenje (Suić 1965, 167-171; Suić 1976, 67; Marić 1977, 7-8, 30; Marijanović 1984, 20-22; Cambi 1993, 46; Marijan 2001, 11-12).

Posebno mjesto na akropoli ima megalitski zid, kako zbog njegova značenja u obrani aglomeracije tako i zbog impresivnih ostataka (sl. 3, sl. 4). Megalitski obrambeni zid građen je od velikih kamenih blokova paralelopipeđa posloženih u horizontalne redove, a uz dvije obrambene kule razmještena su dvoja gradska vrata, glavna uz

jugozapadnu, pomoćna uz sjeveroistočnu kulu (Marić 1977, 11-24, 29-38; Cambi 1993, 45-46; Marijan 2005, 87-112). Megalitski zid je prvobitno morao biti duži, danas je sačuvan u dužini od 46 m, njegova širina je 4,20 m, a najviša sačuvana visina cca 6,00 m (Marić 1977, 32). Premda je kameni materijal za gradnju megalitskoga zida vađen u obližnjem kamenolomu sa sjeverne strane aglomeracije u Ošanićima (sl. 2), sasvim je sigurno da oblikovanje kamenih blokova, tehnika izvedbe i arhitektonska rješenja tog obrambenoga sustava imaju strano podrijetlo, nedvojbeno iz kruga grčkohelenističkoga graditeljstva (Marić 1977, 11-20, 31). U podizanju obrambenoga sustava na Gradini u Ošanićima glavnu su riječ morali imati grčki arhitekti i majstori bez obzira koliko su u tom zamašnom poslu sudjelovali i domaći ljudi (Marić 1977, 36; Cambi 1993, 44). Vratimo li se, međutim, na prapovijesnu fazu razvoja akropolskoga prostora na Gradini u Ošanićima, malo je elemenata koji bi potvrđivali moguće druge gradnje obrambenoga karaktera na mjestu današnjega megalitskoga obrambenog sklopa iz helenističkoga doba premda je vrlo vjerojatno da je upravo na njegovu mjestu prethodno stajao jedan suhozidni bedem građen od neobrađenih kamenih blokova, upravo onakav obrambeni zid kakav redovito susrećemo na naseljima gradinskoga tipa na istočnojadranskoj obali i njezinu zaleđu, odnosno na gradinama na kojima nisu primijenjena graditeljska i

Sl. 5: Gradina u Ošanićima – podgradinske terase

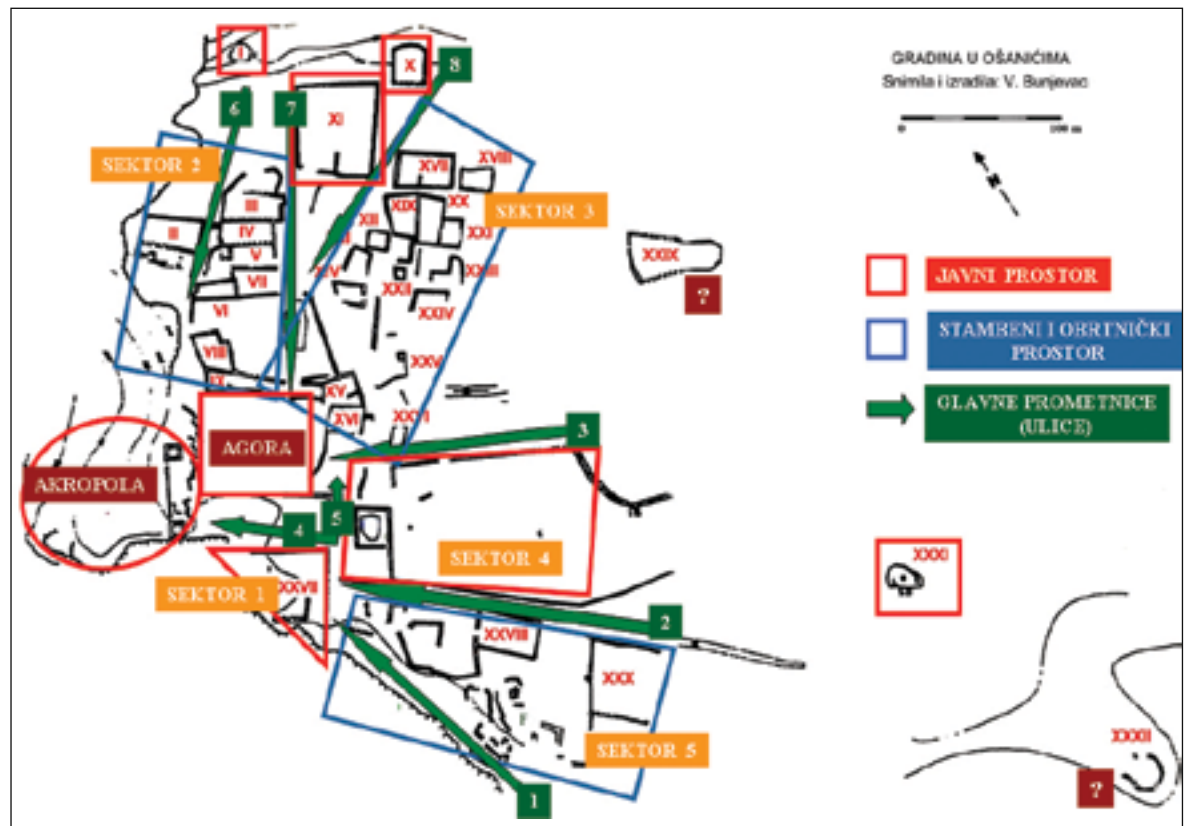
Sl. 6: Gradina u Ošanićima – naznačene podgradinske terase

urbanistička načela grčkohelenističkoga karaktera.

Drugu temeljnu cjelinu na Gradini u Ošanićima, jednako važnu za prapovijesnu kao i helenističku fazu razvoja naselja, čine podgradinske terasaste padine (sl.2, sl.5, sl.6). Sustav naseobinskih terasa na Gradini u Ošanićima zauzima gotovo sav raspoloživi prostor strmih prisojnih padina južno i jugozapadno od domi-

nantne gradine, odnosno akropole, a služio je uglavnom u svrhu gradnje stambenih, gospodarskih i drugih javnih objekata, prometnica i sl. Na panoramskoj snimci (sl. 5) i danas se mogu jasno raspoznati negdašnje terase na tom strmom i vododerinama izlokanom podgradinskom prostoru (označene na sl. 6). Bez obzira na to što ostatci istraženih građevina kao i glavina pokretnoga

Sl. 7: Gradina u Ošanićima – akropola i zaravan Banje

arheološkog materijala otkrivena na podgradinskim terasama pripada helenističkome dobu, sasvim je sigurno da su one jednako intenzivno bile korištene i u prapovijesti (Marić 1977, 17-18; Marić 1979, 23-113; Cambi 1993, 47).

Akropola/gradina i podgradinske padine kao dva istaknuta dijela gradinskih naselja naslijeđena iz prapovijesti nikada nisu bila u posebnoj opreci, svaki dio imao je svoju ulogu i značenje. Povezani vertikalnim i horizontalnim prometnicama, akropolski prostor i podgradinske padine čine jedinstvenu nasebinsku cjelinu s vjerojatnom homogenom društvenom zajednicom. Dugotrajnost opstanka takva modela organizacije života na gradinskim naseljima na istočnojadranskoj obali sa zaleđem od početaka u eneolitiku i ranom brončanom dobu pa sve do dolaska Rimljana potvrđena je na velikom broju nalazišta (Suić 1976, 77-78; Batović 1977, 204; Marijan 2001a, 111). Vidjeli smo da pokretna građa na Gradini u Ošanićima potvrđuje opstanak tog modela od ranoga brončanoga doba (Marić 1977, 44, T.XXXVII, 8). Tu organsku povezanost dijelova aglomeracije na Gradini u Ošanićima neće bitno poremetiti ni u helenističko doba pridodani novi (treći) dio naselja, onaj na zaravni Banje.

Predgradinski ili predakropolski prostor na zaravni Banje čini treću cjelinu aglomeracije na Gradini u Oša-

nićima, a širi se istočnije i sjeveroistočnije od megalitskoga obrambenog zida na površini od oko 15 ha (sl. 2; sl. 7). Na tom je prostoru razmješten veliki broj različitih objekata, danas, nažalost, sačuvan samo u temeljima. Zapravo taj najmlađi dio naselja, nastao u helenističko vrijeme, najbolje indicira presudnu fazu razvoja naselja na Gradini u Ošanićima, a to je faza prijelaza naselja iz ruralnoga, gradinskoga ili prapovijesnoga modela u aglomeraciju urbanoga tipa grčke ili grčko-helenističke provenijencije (Marijan 2001, 23-25). Raster naselja na Banjama s organizacijom stambenih, gospodarskih ili sakralnih objekata, projekcijom prometnica i slobodnih prostora, nedvojbeno pokazuje plansko podizanje naselja te pruža „mogućnost urbanističkoga promišljanja“ (Cambi 2002, 29). Da su primijenjena načela grčke gradogradnje, prije svega ortogonalnost u odnosu na megalitski zid kao sigurnu polaznu točku, zorno pokazuju zidovi Objekta XXVII u Sektoru 1 (sl. 7; Marijan 2001, 16). S druge strane, upravo zbog takve dispozicije prema megalitskome zidu, taj i mnogobrojni drugi objekti na zaravni Banje su nedvojbeno mlađi. Ako je megalitski zid građen koncem 4. ili početkom 3. stoljeća (Marić 1977, 38), onda je naselje na Banjama mlađe od tog vremena.

Naselje na zaravni Banje je organizirano u nekoliko „kvartova“ (Sektor 1 – Sektor 5) odijeljenih promet-

nicama koje su redovito usmjerene na glavna gradska vrata ili slobodni predakropolski prostor, odnosno agoru (sl. 7).³ U tom su kontekstu gradska vrata uz sjeveroistočnu kulu imala posebnu ulogu, u miru su služila za nesmetan promet, ali im je najvažnija funkcija bila u pripremi obrambene taktike u ratnim uvjetima (Marijan 2005, 102-103). U svakom slučaju, odnos objekata i prometnica na Banjama prema megalitskome bedemu i akropoli znakovit je u kronološkom smislu, ali i u smislu važnosti pojedinih dijelova ili cjelina aglomeracije na Gradini u Ošanićima u helenističko doba. Treba još napomenuti da objekti na Banjama u prvome redu služe u stambene i gospodarske svrhe (Cambi 1993, 49), ali se na pojedinim dijelovima nalaze zdanja javnoga karaktera kao i prostor za manju nekropolu u blizini Cisterne 2 u Sektoru 5 (sl. 7) kako su pokazala istraživanja Z. Marića (Marić 1973, 175-176; Marić 1977, 30).

Zidovi otkriveni na predjelu Banje uglavnom su amorfne strukture, pretežito rađeni od djelomično obrađena, ali i neobrađena kamena. Treba, međutim, napomenuti da su do u naše vrijeme ostali sačuvani samo temelji objekata na Banjama pa ih je na pojedinim mjestima bilo vrlo teško pratiti.⁴ Debele i jake suhozidine, ponekada vrlo pravilne orijentacije zahvaćaju zaista velike površine te je teško pretpostaviti da je riječ o stambenim ili kakvim drugim zgradama tim prije što ti zidovi najvećim dijelom stoje kao graničnice između blagoterasastih prostora (sl. 7). Nisu li to, možda, zidovi koji su dijelili terasu od terase, ili kompleks manjih objekata na svakoj od terasa? Stambene ili obrtničke zgrade unutar takvih terasa mogle su biti građene od materijala organskoga porijekla (drvo, šiblje i sl.) te nam je od svega toga ostalo tako malo (Cambi 1993, 49; Marijan 2001a, 115-116). Ali pokretni arheološki materijal na tom prostoru, u prvom redu amfore grčko-italskih tipova, potvrđuju da je tu bujao zaista intenzivan život brojne zajednice na urbaniziranom prostoru.

Najveći broj objekata u Sektoru 2, 3 i 5 zapravo pripada stambenom ili obrtničkom dijelu aglomeracije na zaravni Banje – nešto više reda u pozicioniranju objekata vidimo u Sektoru 2 i 3, znatno manje u Sektoru 5 gdje je otkriveno više manjih neususatvljenih objekata različitih orijentacija. Osim slobodna prostora ispred megalitskoga obrambenoga zida (agora) na zaravni Banje te Cisterne 3 (Objekt XXXI), u zajedničke svrhe zacijelo su bili podignuti objekti u Sektoru 1 te u Sektoru 4 (sl. 7). Tako je u središtu Sektora 1 otkriven jedan manji objekt u kojemu je moglo biti mjesto za pijedeštal što i ne bi čudilo jer je na podgradinskim padinama Z. Ma-

rić otkrio nekoliko fragmenata velebnog kamene ljudske skulpture (Marić 1979, 64) dok se u Sektoru 4 nalazila Cisterna 2 i nekoliko manjih kamenih grobnih humaka (Marić 1973, 175-176).

Posebno mjesto ima Objekt I na krajnjemu sjeveroistoku, sustavno je istraživao 1988. godine, a zacijelo ima kultno-religijsko ili administrativno-političko značenje, kako svojim istaknutim položajem tako i izgledom te orijentacijom na prometnicu ili ulicu br. 6 prema sjeveroistoku (sl. 7). O funkciji tog objekta nema sigurnih naznaka, ali njegov istaknuti položaj te poseban oblik kao i tehnika gradnje pročelnoga zida kvalitetno obrađenim kamenim blokovima zasigurno govore o njegovu javnom karakteru (Marijan 2001, 15). Premda je riječ o zgradi posebno istaknute namjene, ona nije u unutrašnjosti imala kulturni sloj. Drugim riječima, potpuno je uništena, a sav njezin inventar uglavnom je nestao, rijetki su nalazi fragmenata amfora. Osim Objekta I, javnoga su karaktera najvjerojatnije bili i objekti X i XI – njihova je moguća funkcija bila u vezi s eksploatacijom i obradom kamenih blokova iz obližnjega kamenoloma (sl. 7). Tako je u blizini Objekta X u vrijeme istraživanja stajao jedan veliki neobrađeni kameni blok, tko zna zbog čega je ostavljen baš tu i nije bio transportiran dalje. Prometnica br. 8 bila je usmjerena upravo prema kamenolomu. Nejasan je izdvojen položaj objekata XXIX i XXXII izvan istočne periferije naselja na Banjama (sl. 7).

Uz sve zidove mnogobrojnih objekata na zaravni Banje (sl. 7) otkriveno je mnoštvo ulomaka amfora i posuđa Gnathia-tipa, zatim posuđa s crnim firnisom, tanjura ili plitica te rijetki metalni (željezni i brončani) predmeti.⁵ Gotovo je nevjerojatno koliko je ulomaka amfora i drugoga arheološkoga (keramičkoga) materijala posijano po cijelome platou Banje. Pronađeno je i više grafitna, uglavnom na ulomcima amfora. Posebno mjesto, međutim, imaju ulomci prostoručno rađena prapovijesnoga posuđa, otkrivena zajedno s keramičkim materijalom helenističkih svojstava – taj kontekst nedvojbeno potvrđuje da se domaća lončarska produkcija nastavlja i u vrijeme dominantno prevladavajućih oblika kulture helenističkih svojstava.

S obzirom na to da su i na zaravni Banje utvrđeni prethelenistički kulturni elementi (Marijan 2001a, 87, T.14, 8), ostaje otvoreno pitanje vremena korištenja tog prostora. Naime, vidjeli smo da su prve dvije cjeline, gradina ili akropola i podgradinske terase, nedvojbeno bile intenzivno korištene i u prapovijesno i u helenističko vrijeme. Može li se isto reći i za zaravan Banje? Kako

³ N. Cambi taj „trg“ uvjetno naziva agora, ali drži „da je daleka svaka pomisao da on ima ikakve sadržajne veze s tim važnim i specifičnim dijelom grčkih gradova“ (Cambi 1993, 48). Napominjem da je Z. Marić bio jedan od savjetnika (uz Z. Marića i M. Zaninovića) voditelju arheoloških istraživanja B. Marijanu na projektu „Helenistički urbani kompleks na Gradini u Ošanićima kod Stoca.“

⁴ Ne zaboravljajući atmosferske i klimatske utjecaje, glavni faktori destrukcije kriju se u djelatnosti čovjeka – tako je u vrijeme istraživanja na Banjama utvrđeno nekoliko „klačina“, odnosno objekata za proizvodnju kreča i krečnoga vapna, koje su najvećim dijelom „progutale“ kameni materijal iz objekata helenističkoga doba, ali je jedan dio tog materijala završio i u današnjim ogradama koje dijele imanja obitelji Jelice i Milorada Milutinovića, Riste Corluke te Hilme i Halke Ratkušića iz Ošanića (na sl. 2 ograde su označene plavom bojom).

⁵ Mnogo je razloga da je prošlo dvadeset godina a da rezultati istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca u razdoblju 1988.-1991. godine nisu cjelovito objelodanjeni, posebice kada je riječ o pokretnim nalazima. Ipak, nadam se, da će to biti učinjeno uskoro.

su nalazi prethelenističkoga, odnosno prapovijesnoga karaktera rijetki, a i oni spadaju u završne faze starijega željeznog doba, mislim da je u to vrijeme zaravan Banje korištena samo za rijetke prilike, vjerojatno za ograničen broj grobnih humaka, dakle, uglavnom u nenaseobinske svrhe. I tu će, čini se, kao i u primjerima akropole i podgradinskih terasa, nove gradnje uglavnom poništiti prethodne strukture.

Kada govorimo o sličnim primjerima organizacije naselja, odnosno gradogradnje kao na zaravni Banje, malo je mogućnosti u tom smislu, naprosto jer su takve strukture slabo sačuvane, ali su nerijetko i ignorirane od strane istraživača. Dijelom sličan naseobinski raster ili zidove nalazimo u suvremenim nalazištima u Grčkoj i Italiji (Tomlinson-Fossey 1970, 252, Pl. 68; Lauter-Buße 1979, 161 i d., Taf. 47; Taf. 48; Lambrechts-Fontaine 1986, 183 i d.; Fig. 2, Fig. 3, Fig. 8). S druge strane, i nadalje ostaju dvojbe je li na Gradini u Ošanićima imamo primjer protourbanoga ili urbanoga naselja na zaravni Banje,⁶ ali i ukupno gledajući, kako determinirati tu aglomeraciju. Na rezultatima istraživanja akropole Z. Marić se gotovo redovito i s pravom zalagao za gradski karakter Gradine u Ošanićima (Marić 1975, 107) naglašavajući da je taj „...grad, centar ilirskog plemena Daorsa, bio snažno prožet dostignućima helenističke civilizacije...“ (Marić 1977, 36, 49; Marić 2000, 37-38, 41-45) dok N. Cambi misli da je to primjer „sin-teze autohtone i strane gradogradnje“ te da je tu riječ o „protourbanog fazi“ razvitka aglomeracije (Cambi 1993, 44-45), a u recentnijem osvrtu na problematiku urbanizacije istočnojadranske obale sa zaleđem navodi da Gradina u Ošanićima ima „stanovite karakteristike grada“ (Cambi 2002, 28).

U svakom slučaju, u pokretnim i nepokretnim nalazima na Gradini u Ošanićima mogu se pronaći argumenti za jedno ili drugo mišljenje. Gledamo li na proces urbanizacije na Gradini u Ošanićima prestrogo u smislu usporedbe tamošnjega stanja s vodećim centrima grčkohelenističkoga svijeta, onda se može prihvatiti teza da to indigeno naselje nema čisti „antički red“, „insula hipodamske urbane strukture“ ili pravilnu mrežu komunikacija te je, u skladu s tim, uspjelo dosegnuti tek protourbanu fazu razvitka (Cambi 1993, 49). S druge strane, ako sagledamo sve elemente kulturnoga razvitka na istočnojadranskoj obali i njezinu zaleđu u završnim fazama željeznoga doba i u protoantičko ili ranoantičko, odnosno helenističko doba, onda su postignuća u podizanju naselja ne samo u prostornom ili organizacijskom nego i u kulturnom, odnosno civilizacijskom smi-

slu, dosegla nevjerojatno visoke standarde upravo na primjeru Gradine u Ošanićima kod Stoca. Prapovijesni ambijent u susjedstvu u nekoliko posljednjih stoljeća pr. Krista još više, makar formalno, opravdava tezu o gradskome karakteru aglomeracije na Gradini u Ošanićima (Marić 1975, 107), ali i potvrđuje koliko je prihvaćanje civilizacijskih tekovina Sredozemlja (nova arhitektura i graditeljske tehnike, upotreba grčkoga pisma i jezika, kovanje novca, nove tehnologije u izradbi predmeta materijalne kulture, itd.) doprinijele izdvajanju tamošnjih ilirskih Daorsa i njihovu priključenju grčkomediteranskome svijetu.

Ako su akropola/gradina i podgradinske padine činile jedinstvenu naseobinsku cjelinu s homogenom društvenom zajednicom u prapovijesnoj fazi naselja (po shemi 1+1), u helenističko doba im se pridodaje i treći dio, onaj na zaravni Banje, koji, također, čini organsku cjelinu s ostalim dijelovima aglomeracije na Gradini u Ošanićima i tada možemo govoriti o modelu 1+1+1. Svaki od ta tri dijela aglomeracije ima svoje značenje u prostornom, gospodarskom, društvenom ili religijskom životu stanovnika na Gradini u Ošanićima, ali kako je do danas zapravo istražen samo mali dio aglomeracije, preciznija interpretacija u tom smislu još zadugo neće biti moguća. U determinaciji pojedinih cjelina, odnosno njihovu karakteru ili funkciji najmanje je dvojbi oko statusa akropole gdje se, kako je već rečeno, nalazi koncentracija najvažnijih javnih, administrativnih i sakralnih objekata zaštićenih imponantnim megalitskim obrambenim sklopom. Ipak, a na temelju bogatih nalaza, N. Cambi misli da je „kvaliteta života bila viša“ na podgradinskim padinama negoli na zaravni Banje „gdje je živio obični puk“ (Cambi 1993, 47). Treba, međutim, imati u vidu činjenicu da su ostatci objekata, ali i pokretnih nalaza na zaravni Banje bili mnogo lakše dostupni i daleko više izloženi destrukcijama u prošlosti negoli nalazi na podgradinskim terasama što, dakako, može dovesti do krivih zaključaka, unatoč izvanrednim nalazima na podgradinskim terasama, poput primjerice depoa s predmetima zlatarskoga obrta (Marić 1979, 23-113).⁷

Protopovijesno i ranoantičko doba u kontekstu spoznaja koje nam pruža aglomeracija na Gradini u Ošanićima kod Stoca, nudi, dakle, zanimljive zaključke. U 5. i 4. stoljeću pr. Kr. područje Hercegovine intenzivno kontaktira sredozemni kulturni krug, tada završava i željezno doba u smislu ustaljenih predodžbi o tom razdoblju. Postupno se napušta sadržaj i osobine tradicionalnoga prapovijesnoga kulturnog stvaralaštva, a

⁶ U svom prvom osvrtu na Gradinu u Ošanićima N. Cambi tvrdi da na zaravni Banje „raspored zgrada u odnosu na komunikacije i slobodne prostore („trgove“) je prilično nepravilan i očito je da tu nema antičkog reda, insula hipodamske urbane strukture...“ i da je tu „prevladavala indigena, poluseljačka sredina na koju još uvijek nije djelovala antička koncepcija izgradnje naselja“ te da „... u pogledu razvitka samog naselja ne smijemo govoriti o helenističkom utjecaju, a osobito ne o helenističkom načinu života u naseljenom mjestu...“ (Cambi 1993, 49-50).

⁷ Na zaravni Banje riječ je, uglavnom, o destrukcijama koje je poduzimao čovjek dok su štete na podgradinskim terasama pretežito nastajale djelovanjem prirodnih sila, erozije i sl. Usp., također, bilj. 4.

koncem 4. i početkom 3. st., na Gradini u Ošanićima gradi se urbano naselje sa svim osobinama helenističkih centara od Grčke i južne Italije do Albanije, primorske Crne Gore i srednje Dalmacije. Važno je, također, napomenuti da je prapovijesna Gradina u Ošanićima (kao i mnoge druge u stolačkome kraju) bila korištena i u posljednja tri stoljeća ili u *doba ilirskog helenizma* kao središnji dio aglomeracije. Središnji ili akropolski dio gradine u prapovijesti je organski bio povezan s podgradinskim terasastim padinama, ali je sada i jedan i drugi prostor dobio značajne preinake. Preinake su bile nužne

da bi naselje dobilo shemu kakvu zapravo redovito imaju grčki gradovi-polisi, a ta shema bila je upotpunjena novim naseobinskim ili predgradinskim prostorom na zaravni Banje. Proširenje aglomeracije na zaravan Banje nastalo je, prije svega, iz stvarnih unutarnjih potreba organizacije naseobinskoga prostora, drugim riječima, od klasične sheme gradinskih naselja u prapovijesti (gradina + podgradinske terasaste padine), Gradina u Ošanićima dobiva u helenističko doba i treći, najmlađi naseobinsko-obrtnički dio na Banjama.

LITERATURA

- BASLER 1955 Đ. Basler, Gradina na Ošanićima kod Stoca. – Naše starine III, Sarajevo, 79-94.
 BASLER 1971 Đ. Basler, Novčić plemena Daorsa. – GZM XXVI, Sarajevo, 333-336.
 BATOVIĆ 1977 Ceracteristiques des agglomerations fortifiées dans la region des Liburniens. - Godišnjak CBI 15/13, Sarajevo, 201-225.
 CAMBI 1993 N. Cambi, Arheološki pogled na probleme istraživanja, konzervacije, rekonstrukcije i prezentacije ilirskog naselja na Ošanićima. - RFFZd 19, Zadar, 37-60.
 CAMBI 2002 N. Cambi, Antika. – Povijest umjetnosti u Hrvatskoj, Knjiga druga, Zagreb.
 HÖRMANN – RADIMSKÝ 1892 K. Hörmann – V. Radimský, Ošanić kod Stoca. – GZM IV, Sarajevo, 40-49.
 LAMBRECHTS – FONTAINE 1986 R. Lambrechts – P. Fontaine, Artena. – Nsc Ser.VIII-Vol.XXXVII (1983), Roma, 183-215.
 LAUTER-BUFE 1979 H. Lauter-Bufe, Das „Wehrdorf“ Lathouresa bei Vari. – MDAI(AA), Band 94, Berlin, 161-192.
 MARIĆ 1973 Z. Marić, Arheološka istraživanja na gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine. – GZM XXVII/XXVIII, Sarajevo, 173-235.
 MARIĆ 1973A Z. Marić, Novčići trećeg i drugog stoljeća stare ere sa gradine u Ošanićima kod Stoca. - GZM XXVII/XXVIII, Sarajevo, 237-255.
 MARIĆ 1973B Z. Marić, Daorsi. – Godišnjak CBI X/8, Sarajevo, 109-136.
 MARIĆ 1975 Z. Marić, Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa. – Posebna izdanja CBI XXIV/6, Sarajevo, 103-110.
 MARIĆ 1977 Zdravko Marić, Arheološka istraživanja Akropole ilirskog grada Daors..a na Gradini u Ošanićima kod Stoca. - GZM XXX/XXXI, Sarajevo, 5-99.
 MARIĆ 1979 Z. Marić, Depo pronađen u ilirskom gradu Daors..u (2. st. pr. n. e.). – GZM XXXIII, Sarajevo, 23-113.
 MARIĆ 1985 Z. Marić, Helenizam i helenistička umjetnost u Hercegovini. – Materijali SADJ 20, Beograd, 47-53.
 MARIĆ 1997 Z. Marić, Unutrašnja vrata akropole ilirskog grada Daorsona. - Godišnjak CBI XXX/28, Sarajevo, 79-95.
 MARIĆ 2000 Z. Marić, Helenistički uticaji na ilirsko pleme Daorse. - Godišnjak CBI 31/29, Sarajevo, 37-52.
 MARIJAN 1999 B. Marijan, Naseobinski obrambeni sustavi helenističkog doba u stolačkom kraju. - Humski zbornik IV, Zagreb-Stolac, 73-91.

- MARIJAN 2001 B. Marijan, Gradina u Ošanićima (naseobinski okviri i problemi arheoloških istraživanja). - Hercegovina 6-7 (14-15), Mostar, 7-29.
- MARIJAN 2001A Željezno doba na južnojadranskom području (istočna Hercegovina, južna Dalmacija). - VAHD 93, Split, 7-221.
- MARIJAN 2005 B. Marijan, Sjeveroistočna vrata na megalitskom zidu na Gradini u Ošanićima kod Stoca. - GZM 46 (1991), Sarajevo, 87-112.
- MARIJANOVIĆ 1984 B. Marijanović, Završna istraživanja akropole na Gradini u Ošanićima. - GZM XXXIX, Sarajevo, 11-22.
- SUIĆ 1965 M. Suić, Autohtoni elementi u urbanizmu antičkih gradova našeg Primorja. - Godišnjak CBI 3/1, Sarajevo, 163-178.
- SUIĆ 1976 M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu. - Zagreb.
- TOMLINSON – FOSSEY 1970 R. A. Tomlinson – J. M. Fossey, Ancient Remains on Mount Mavrovouni, Soth Beotia. - ABSA, No. 65, London, 243-263.

KRATICE

- ABSA The Annual of the British School at Athens, London
- Godišnjak CBI Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
- GZM Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo
- Materijali SADJ Materijali Saveza arheoloških društava, Beograd
- MDAI(AA) Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, Berlin.
- Naše starine Naše starine, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Sarajevo
- Nsc Notizie degli scavi di antichità, Roma.
- Posebna izdanja CBI Posebna izdanja Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
- RFFZd Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru, Zadar
- VAHD Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

SUMMARY

THE HILLFORT IN OŠANIĆI: THE TRANSFORMATION OF A PREHISTORIC HILLFORT SETTLEMENT INTO A PROTO-URBAN/URBAN SETTLEMENT

Boško MARIJAN

The "Proto-Historic" period of the Iron Age culture in East Herzegovina (and South Dalmatia) covers mostly the 5th and 4th centuries BC, when the Greek and Italic influences grew stronger while traits of independence faded, cultural expression became unified and new production procedures and materials were introduced. This was only an introduction to a more complete Hellenisation which occurred in the last three centuries BC, centuries we can no longer associate with an Iron Age culture but which we should rather call the times of "Illyrian Hellenism." The end of the Iron Age in the area and an almost complete abandonment of the centuries-long history towards the end of the 4th century BC and the beginning of the 3rd century BC is illustrated in a particular way by the construction of a proto-urban and urban settlement with all the characteristics of a Hellenistic centre at the hillfort site of Gradina in Ošanići near Stolac in East Herzegovina.

The prehistoric hillfort settlement at the location of Gradina in Ošanići, typical of the Bronze Age and the Iron Age (model: prominent hillfort area with a limit tumulus + terraced slopes below the hillfort), was transformed during "Illyrian Hellenism" following an almost standard pattern of proto-urban/urban settlements typical of Greek-Hellenistic cities (model: prominent citadel area - acropolis protected by fortification walls + a residential and crafts area on terraced slopes + a residential and crafts area with an agora in front of the citadel). With this, the adoption and application of the building and city planning standards of the Greek Hellenistic world (alongside other elements of the material and spiritual cultures) observed at Gradina in Ošanići, or, in other words, on the territory of the Daorsi in East Herzegovina, is the more surprising since the place was not a Greek emporium or colony. We are talking about an indigenous Illyrian community completely oriented towards the Mediterranean and towards the heritage of the Greek Hellenistic culture in early antiquity.

The process of transformation of a prehistoric settlement into a proto-urban/urban settlement spared some of the older elements (such as the limit tumulus or terraced slopes below the hillfort, the traditional way of building or spatial organisation). However, considering everything, the ground plan of the settlement at the location of Gradina in Ošanići near Stolac, as it was in the last three centuries BC, represents a novelty on the East Adriatic coast and its hinterland. Actually, it represents a new model of settlement which was undoubtedly based on Greek construction methods and city planning. This means that on this site we encounter new types of houses and, of course, a dwelling organisation in new circumstances.